

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 19.09.2023

Makale Kabul | Accepted: 23.10.2023

Atıf | Cite as: Sefa Çatal, "Doğu Avrupa'da Bir Kıpçak: Köten Han", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), Aralık 2023, s. 203-216.

DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1363258>

DOĞU AVRUPA'DA BİR KIPÇAK: KÖTEN HAN

Sefa ÇATAL*

Öz

Geniş coğrafyalara yayılmış olan Türk boylarından bir tanesi olan Kıpçaklar, bünyesinde bulundurduğu diğer Türk küteller ile birçok devlet ve halk ile etkileşimde bulunduğu bilinmektedir. Türkistan coğrafyasından yaptıkları büyük göç ile ileride Batı Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılacak olan Güney Rusya'ya geldikleri görülmektedir. Kendilerine ait yazılı vesikaları bulunmamasından ötürü Rus yıllıklarından faydalanılması gerekmektedir. Böylece Kıpçakların Kiev Knezliği ile başlayan ilişkileri ilerleyen yıllarda çevredeki diğer devletler ile sıklaşmaktadır. Balkan coğrafyası ile de etkileşimde bulunmuşlardır. Uzun yıllar etkin güç olarak bozkırı tek elinde tutan Kıpçakların Moğollar ile karşılaşması durumları değiştirmiştir. Bu döneme başından itibaren şahit olan Köten Han ise hayatı itibarıyla Kıpçakların Deşt-i Kıpçak coğrafyasındaki son dönemleri anlamlandırmak adına oldukça önem arz etmektedir. Çalışma dahilinde Köten Han'ın menşesine, bozkırdaki faaliyetlerine, diğer devletler ile olan etkileşimine, Kumanların geleceğine dair verdiği kararlara ve kendisinden sonra devam eden soyuna değinilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Köten Han, Kıpçak, Macaristan, Kiev Knezliği, Moğollar.

A KIPCHAK IN EASTERN EUROPE: KÖTEN KHAN

Abstract

It is known that the Kipchaks, one of the Turkish tribes spread over wide geographies, interacted with other Turkish masses and many states and peoples. It is seen that they came to Southern Russia, which would later be called Western Dasht-i Qipchak, with their great migration from Turkestan geography. Since they do not have any written documents of their own, Russian annals must be used. Thus, the relations of the Kipchaks, which started with the Kiev Principality, became more frequent with other surrounding states in the following years. They also interacted with the Balkan geography. The situation changed when the Kipchaks, who had held the steppe in their sole control as an effective power for many years, encountered the Mongols. Köten Khan, who witnessed this period from the beginning, is very important in terms of his life in terms of making sense of the last periods in the Desht-i Kipchak geography of the Kipchaks. Within the scope of the study, we tried to touch upon the origin of Köten Khan, his activities in the steppe, his interaction with other states, the decisions he made regarding the future of the Cumans, and his lineage that continued after him.

Keyword: Köten Khan, Kipchaks, Hungary, Kiev Principality, Mongols.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, sefact17@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3588-1667.

Giriş

Türk tarihi dünya tarihinde büyük bir yer kaplamaktadır. Bunun en önemli sebebi elbette ortaya çıktığı coğrafya ve diğer coğrafyalarda kurduğu büyük devletlerdir. Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi kapsamında sürekli yeni coğrafyalara açılmak, fetihlerde bulunmak gereksinimi yerine getirilmektedir. Asya’da başlayan yolculuk önce Asya’nın dört yanına sonra Avrupa ve Afrika’ya kadar uzanmaktadır. Lakin Türk tarihi sadece devlet kurmak, devlet kurduğu yerdeki büyük imparatorlukları yıkmaktan ibaret değildir.

Aslına bakılırsa devlet kurmayan Türk boylarının dünya tarihine etkileri pek fazladır. Sabir ve Ogur gibi Türk kütlelerinin Kafkasya ve Doğu Avrupa’ya kadar olan alan üzerindeki etkileri ilerleyen tarihlerde bölgenin siyasi dağılımını büyük ölçüde etkilemiştir. Avrupa Hunlarının büyük lideri Attila’nın ölümü ardından oğlu İrnek’in Karadeniz kuzeyinde Ogur kütleleri ile birleşmesi Doğu Avrupa’nın, Sabarlardan kalan büyük ailelerden Belencer ve Semenderlerin Hazarların temellerini oluşturması Kafkasya’nın yakın tarihini büyük ölçüde etkileyecektir.¹

Devlet kurmayan Türk boyları kendilerinden sonraki boylar için bir domino etkisi yaratmaları hasebiyle de oldukça önemlidirler. Örnek vermek gerekirse daha ileri tarihlerde Peçeneklerin Karadeniz kuzeyinde varlık göstermelerinden sonraki süreçte Balkan coğrafyasına inmeleri arkalarından gelecek olan Uz ve Kıpçak kütleleri için bir yol tayin etmiştir. Diğer yandan bu boylar devlet kurmamış olmalarına rağmen dâhil oldukları devletlerin önemli kademelerinde kendilerine daima yer edinmişlerdir. Buna en güzel örnek Kıpçaklardır.

Kıpçak Adlandırmaları ve Oluşumu

Gerek Memlûk Devleti’nin gerek Delhi Sultanlığı’nın oluşumundaki temel taş olan Kıpçakların çok geniş bir coğrafyaya yayılmalarının getirisi olarak birçok devletin geleceğinin şekillenmesinde önemli rol oynadıkları görülecektir. Doğu coğrafyasında “Kıpçak”, Karadeniz kuzeyinde “Polovets”, Batı dünyasında “Kun, Falben” olarak farklı şekillerde adlandırılmalarına² rağmen bu adlandırmalar temelde hırçın ve soluk benizli olmalarını betimlemektedir. Doğu coğrafyasında Kıpçak ismi ağaç kovuğu anlamını taşıırken, Batı coğrafyasında Falben ismi soluk benizli, sarı anlamını taşımaktadır.³

Türk boyları tarih sahnesinde erken dönemde genellikle konfederasyon olarak görülmüşlerdir. Misal olarak Hun Konfederasyonu gösterilebilir. Göktürkler ve Uygurlar da diğer örneklerdir ancak konfederasyonların dezavantajı içerisindeki boyların hâkimiyet hırsıdır. Böylelikle konfederasyon içerisindeki hırslı boyların gruplaştığı bilinmektedir. Göktürk dönemindeki Basmıl, Karluk, Uygur birliği ve hatta bu birlik içerisindeki Basmıllar’a karşı Uygur-Karluk ittifakı gruplaşma kanısını desteklemektedir.⁴ Kıpçaklar ise Kırgız Kağanlığı kuruluşu ile sonuçlanacak 840 Kırgızların Uygur baskını sonrasındaki dönemde Altay dağlarının güneyinden İrtiş havzasına göçtükleri görülmüşlerdir. Bu esnada Kıpçaklar bir başka konfederasyon olan

¹ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III – M.S. X. Asır)*, Türk Tarih Kurumu Ankara 2013, s. 16

² Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*, Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 198

³ Haşim Özel, *Kıpçak Uruk ve Boyları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 14

⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 129

Kimekler içerisinde bulunmakta idiler.⁵ Kimek konfederasyonunda bulunsalar dahi konum olarak Kimeklerden daha batıda, Tobol-İşim havzasında kendilerine yurt buldukları saptanmaktadır. Burada bulunarak Oğuzlar ile sınırdaş olmaktadır. Zamanla Kıpçak nüfusunun arttığı görülmektedir. Sadece nüfus değil nüfuzları da artmaktadır. Kimeklere üstün hale gelerek artık konfederasyonun ana gövdesini meydana getirmektedir.

Kıpçak genişlemesi sadece Kimekler üzerine değil aynı zamanda sınırdaş oldukları Oğuzlar üzerine de olmaktadır. Yanı sıra Oğuz-Peçenek-Hazar arasındaki rekabette sürekli değişen dengelerin sonucunda Türk boyları birbirlerini zayıflatmaktadır. Hazar Kağanlığı'nın zayıflama dönemleri üzerinde Oğuz Yabgu devleti adı altında Oğuzların birleşerek İdil ötesi akınlar yapmaları yanında Peçeneklerin devletleşme gibi bir hareketinin olmaması sonucunda Peçenekler bölgede tutunamamıştır.⁶ Yakın dönemde Peçeneklerin başını çektiği batı yönlü göç yolu Balkanlara, Macar Ovası'na kadar uzamaktadır. Aynı dönemde Oğuz subaşı Selçuk Bey'in ayrılması ile çöküşe geçen Oğuz Yabgu devleti bir süre sonra Kıpçak boyları tarafından yıpratılarak göç etmeye zorlanmıştır. Bir kısım Oğuz İdil boyundan Peçeneklerin yolunu takip ederek Doğu Avrupa'ya göçmüş ve Rus yıllıklarında Uz olarak adlandırılmışlardır.⁷

Çevresindeki diğer güçlerin göçünün ardından Kıpçaklar bölgede mutlak güç olarak varlıklarını göstermektedirler. Lakin coğrafyada yeni bir güç belirlemektedir. Bu güç Çin'in kuzeyindeki Yeh-lü boyu etrafında A-pao-chi önderliğinde güçlenen Liao hanedanıdır.⁸ İleride Karahitaylar adını alacak hanedan güçlenerek Yelü Daşi adlı bir rehber⁹ eşliğinde kendi coğrafyası dışına açılan Liao hanedanının Kay boyunu önüne katmıştır. Kay boyu ise Kun boyunu önüne katmıştır. Kayların ittiği Kunlar önlerindeki Sarıları, Sarılar Türkmenleri, Türkmenler Oğuzları ve bu sonuncular da Peçenekleri önlerine katarak bir kavimler göçü başlattılar.¹⁰ Zeki Velidi Togan'ın Kıpçaklar için "*Yuguroğulları*" olarak adlandırıldıklarına dair görüşü ilgi çekicidir.¹¹ Yeni gelen topluluğun zaten büyüme evresinin sonlarına gelmiş olan Kıpçaklara dâhil olmuş, Liao hanedanının genişlemeci politikasının sonucunda Kıpçaklar boylar halinde İdil'den geçmeye başlamışlardır. Bu esnada tarih 1030'u göstermektedir.

Göçlerin başlaması ile Kıpçakların İdil nehrini ve dillerini baz alarak iki kısma ayırdıkları görülmektedir.¹² Böylece Batı ve Doğu Kıpçakları adlandırmasının varlığı ortaya çıkmıştır. Batıya göçü başlatan boy Toksoba boyudur. Diğer boylar ise Yetioba,

⁵ Ahmet Taşağıl, *İlk Türkler Bozkırdan Dünyaya Yayılanlar*, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 231, Özel s. 18

⁶ Faruk Sümer, "Oğuzlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, s. 327, Ali Ahmetbeyoğlu, "Uzlar", *Türklerin Tarihi*, Ed. Sahure Ergüzel-Yeşim Çağlar, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s. 120

⁷ Mualla Uydu Yücel, "Uzlar (Oğuzlar)", Ed. Osman Karatay-Serkan Acar, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 497

⁸ Peter Benjamin Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021, s. 197

⁹ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2023, s. 87; Nicola Kosmo, Allen Frank ve Peter Benjamin Golden, "Giriş", *İç Asya Tarihi Cengizliler Çağı*, Çev. Altay Tayfun Özcan, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s. 41

¹⁰ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022, s. 70

¹¹ Togan, s. 203

¹² Kenesbay Musaev, "*Kıpçaklar ve Ana Kıpçakça*", (Çev. Elmira Bamukhambetova), Gazi Türkiyat Dergisi, Sayı:26-Yıl: 2020, s. 212

Burdjoglu (Burçoğlu),¹³ Elborili (Ölberli), Kanguoglu,¹⁴ Andjogli, Durut,¹⁵ Kulabaoglu, Djortan (Cortan), Karaborkli¹⁶ ve Koten (K.n.n.) şeklindedir.¹⁷ İbn Haldun ve Nüveyrî'nin aktardığı kadarıyla ilk göç edenlerden olan Toksoba ile Durut boyu arasında husumet bulunmaktadır.¹⁸ Burada ilk defa Köten'e dair bir bilgi ortaya çıkmaktadır. İbn Haldun ve Nüveyrî'nin aktarımının devamında Köten oğlu Manguş'un öldürülmesi konu edilmektedir. Böylece Köten'in Durut boyundan olduğu öğrenilmektedir. Ayrıca "K.n.n" şeklinde adlandırılan bir Kıpçak boyu için "Kotan" okuması yapıldığı da görülmektedir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te Mahmud Kâşgarî "qutân" kelimesinin bir erkek ismi olduğundan bahsetmektedir.¹⁹

Köten'in Görünmesine Kadar Kiev Knezliği

Köten'in hayatını anlamak için aynı zaman dilimlerinde diğer coğrafyalardaki tarihi takip etmek gerekmektedir. Çünkü Kıpçaklar, önlere giden diğer Türk boylarının peşinden hareket ederek ilerlemektedirler. Toksoba boyunun ilk göçen Kıpçak boylarından olduğu göz önünde bulundurulursa Durutların da coğrafi olarak onlara yakın olması lazımdır. Böylece Köten'in de Güney Rusya üzerinden Doğu Avrupa'ya giden boylardan birine mensup olduğu yorumunda bulunulabilir. Bu yüzden Köten'in gördüğü Doğu Avrupa hakkında bilgi sahibi olunulmalıdır. I. Vladimir döneminde Kiev iç karışıklıklardan ötürü üç parçaya ayrılmış haldedir. Lakin I. Vladimir politik açıdan önemli bir zekâyâ sahiptir. Örnek vermek gerekirse iç karışıklıkları bastırmaları için Vareglerden yardım almıştır. İç karışıklıkların ortadan kalkmasıyla ise yine stratejik bir hamle olarak Hıristiyanlığı benimsediği görülmektedir. Dinlerin stratejik bir güç kaynağı olduğu bu dönemde sıkça görüldüğünden bu hareket oldukça ehemmiyetlidir. Gücünü iyice toplayan Kiev Knezliği Novgorod'u da topraklarına dâhil ederek gücünü pekiştirmiştir. Yıl 1015'i gösterip I. Vladimir hayatını kaybettiğinde Knezlik içerisinde tekrar kaos görülmektedir. Bu kaosu üzerinden ise I. Yaroslav ya da diğer adıyla Bilge Yaroslav gelmektedir. Babasının yolundan giderek iç karışıklıklara karşı Vareglerden destek almıştır. Ayrıca dağılmaya yüz tutmuş toprakları tekrardan birleştirmek adına Galiçya bölgesini Leh Cesur Boleslaw'dan geri almıştır. Yaroslav'ın 1054'teki ölümünden önce çocukları arasında yaptığı toprak dağılımı her ne kadar devletin devamını garanti altına almak adına yapılmış olsa da etkili olmamıştır.²⁰

Kiev Knezliği Bilge Yaroslav'ın ölümü ile parçalanmıştır. Ayrılan topraklardan ikisi Galiçya ve Volinya idi. Galiçya Knezliği 1153'te Yaroslav Osmomisl ile Volinya Knezliği 1170'te tahta çıkan, Romanoviç hanedanı kurucusu Roman Mstislaviç ile en parlak dönemlerini yaşamışlardır. Galiçya Knezliği daha çok Macar, Bizans ve Cermen devletleri ile yakın temas kurmaktayken Volinya Knezliği Kiev yanlısı bir politika izlemiştir. Bu politikanın sonucunda ise 1199 yılında Volinya Knezi Roman Mstislaviç, Yaroslav Osmomisl torunlarından Galiçya'yı alarak kendi topraklarına katmış ve

¹³ Mısır Memlûk devletinde önemli yer edinen kişiler çıkartmışlardır.

¹⁴ Peçenek menşelidir.

¹⁵ Terteroba şeklinde de adlandırılır.

¹⁶ Karakalpaklar olması muhtemeldir.

¹⁷ Bolat Kumekov, "XII.-XIII. Asrın Başında Batı Deşt-i Kıpçak'taki Kıpçak Boy Birliklerinin Etnonimleri Hakkında", (Çev. Mehmet Kırdıroğlu, Çingiz Samudinov), KTMÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:1-Yıl: 2001, s. 384

¹⁸ Svetlana Pletneva, *Polovtsı*, Lomonosov Yayınları, Moskova 2010, s. 181

¹⁹ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005, s. 455

²⁰ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 35

Galiçya-Volinya Knezi olmuştur. Roman Galiçya politikasını terk ederek diğer devletler ile mücadele etmiş, 1205 yılında Zawichost Muharebesinde hayatını kaybetmiştir. Diğer devletler Roman'ın topraklarını ilhak edemeden Novgorod Knezi Mstislav Mstislaviç gelerek bölgede asayiş sağlamıştır.²¹

Köten'in Görünmesine Kadar Macaristan

Zeki Velidi Togan tarafından Hazarların Kabar uruğu menşei gösterilen Arpad hanedanı²² Macaristan yönetiminde son yıllarını yaşamaktadır. II. András sonrası başa geçen IV. Bèla beraberinde bir dizi yeniliği de getirmektedir. IV. Bèla döneminin daha iyi anlaşılabilmesi için biraz daha eski tarihlere bakılması gerekmektedir. Macarlar ilk başta yönlerini Avrupa'ya çevirmişlerdi. Bunun sebebi Avrupa'nın Karolenj sonrası döneme geçişinde kendi içerisinde bir karmaşaya sahip olmasıdır. Franklara karşı alınan galibiyetler ile iyiden iyiye cesaretlenen Macarlar Kutsal Roma Cermen İmparatorluğunu temellendirecek olan I. Otto'ya karşı Lechfeld mağlubiyeti almaları sonucu duraklamışlardır. Aynı zamanda Macar-Alman ilişkileri de yakınlaşmıştır. Avrupa birleşme sürecine girerken Macaristan gizil bir feodalleşme sürecine girmiştir. Bilindiği üzere feodal düzen Cermen akınlarından mustarip halkın güçlü surlar arasında kendisine yer bulmak amacıyla hareket etmesine dayanan bir süreç başlatmıştır. Böylece sur ve toprak sahipleri merkezi hükümete mukavemet edecek bir güç oluşturmaya başlamışlardır.²³

Macaristan'da da bu durum kendisini direkt olmasa da güçlenen asilzadeler ile gösterir hâle gelmiştir. II. András ile asilzadeler kendileri için imtiyazlı bir ortam hazırlığına girişmiştir. IV. Bèla ise babasının tutumu aksine bu duruma müsamaha göstermemiştir. IV. Bèla merkezi yönetimin güçlenmesi taraftarıydı. Halkının devlete ve devletin gücü orduya olan güveninin sağlanması konusunda çalışmalarda bulunmuştur. İlk çalışması ise kendilerine ülke içerisinde merkezi gücü zayıflatılacak imtiyazlar çıkartmaya çalışan asilzadeler üzerine olmuştur. Verilen toprakları asilzadelerden geri almaya başlamış, devleti tek merkezi güç konumuna getirmeyi amaçlamıştır. Ordu için ise atası Aziz Lazslo zamanından kalma bir düşünce olarak Kumanlardan faydalanmayı planlamıştır.²⁴

IV. Bèla, döneminin ilerisinde bir siyasi görüşe sahiptir. Çevresindeki olayları mutlak surette iyi yorumlamıştır. Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu ile Avrupa'nın birleşmesiyle takiben dağılmış Kiev knezlikleri arasında Mstislav Mstislaviç tarafından sağlanan Galiçya-Volinya birliği arasında ülkesini en iyi konuma getirmek için uğraşmaktadır. Bu çalışmalarını her ne kadar ülkenin asilzade kısmının öfkesine ve daha yavaş bir gelişmeye neden olsa da kısa süre sonra gerçekleşecek olan Moğol istilasına karşı ufak bir önlem olmuştur.

XIII. Yüzyıla Doğru Kıpçaklar ve Köten'in Doğu Avrupa'da Görünmesi

Kıpçaklar batı kesimlere yaklaştıkça haklarında bir şey bilinmemesinden ötürü fiziksel özellikleriyle adlandırılmışlardır. Fiziksel özelliklerinden yola çıkarak “Kuman” adı altında anılmaya başlamışlardır. Dönemin Doğu Avrupa gücü Kiev Knezliği yukarıda

²¹ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, s. 47; Serkan Acar, “Ukrayna'nın Tarihi Kökenleri: Kiev Knezliği'nden Kırım Hanlığı'na”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8-Sayı: 1-Yıl: 2023, s. 24

²² Togan, s. 216

²³ Muammer Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021, s. 200

²⁴ Ferenc Eckhart, *Macaristan Tarihi*, Çev. İbrahim Kafesoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1949, s. 64

bahsedildiği üzere Bilge Yaroslav sonrası parçalı bir halde bulunmaktadır. 1055 tarihi ile Kuman başbuğu Boluş kayıtlara ilk geçen Kumandır. Kiev Knezi Jaroslaviç ile barış anlaşması imzalaması ile kayıtlarda yer edinmektedir. Altı yıl sonra Kuman başbuğu Sakal yine Jaroslaviç karşısında tarih sahnesine çıkmıştır. Kiev Knezliği Kuman akınlara karşı gelemeyerek yıpranmıştır. Bir kısım Kıpçaklar ise Uzların peşine giderek Macar Kralı Aziz Lazslo tarafından Macaristan'a yerleştirilmiştir.²⁵

1087 yılında Peçenekler ile Kumanlar arasında bir iletişim olduğu görülmektedir. Peçenek beyi Tatuş daha önceden geldiği Balkanlarda Bizans'ı art arda mağlup ederken yaşadıkları bir yenilgi sonrası Kumanlardan destek talep etmiştir. Bunun üzerine yola çıkan Kuman kuvvetleri henüz intikal etmemişken Peçenekler Bizans'ı mağlup etmişlerdir. Savaş sonrası gelen Bonyak ve Tugorhan savaş ganimetinden pay alamayacaklarını öğrendiklerinde Balkan coğrafyasında gizli ittifaklar başlamıştır. Peçenekler ile Bizans Kumanlara karşı, Bizans ile Kumanlar Peçeneklere karşı, Peçenekler ile Selçuklulardan Çaka Bey Bizans'a karşı ittifak kurmuşlardır. Lakin 1091 tarihinde Peçenekler Çaka Bey ile buluşmadan Lebunium bölgesinde Kumanlar tarafından ortadan kaldırılınca ittifakların değiştiği gözlemlenmiştir.²⁶

1099 tarihinde bu sefer Kuman başbuğu Bonyak önderliğinde Kuman – Kiev ittifakı kurulurken karşılarında ise Macarlar bulunmaktadır. Bonyak'ın büyük katkıları ile Macarlar yenilgiye uğratılarak zafer kazanılmıştır. 1109 yılına kadar Kumanlar için parlak yıllar olmuştur lakin Kiev Knezi Vladimir Monomah zamanı Kiev Kumanlara karşı birleşmeye gitmiştir. Bonyak'ın Kiev bozkırında ani ölümü ve diğer başbuğların kaybı üzerine bir durağan dönem yaşanmıştır. Bu dönemin diğer büyük başbuğlarından Saruhan'ın oğlu Atrak²⁷ 1118 yılında damadı Gürcü Kralı II. Davit'in yanına gitmiştir.²⁸

Köten bu mücadelelerin üzerinde bir süre geçtikten sonra 1202 yılında kardeşi Somogur ile beraber Rus yıllıklarında görülmektedir. Köten bu dönemde nüfuz olarak İgor Destanı kahramanı başbuğ Konçak oğlu Yuriy ile başbuğ Kebek oğlu Daniil'den²⁹ sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Kiev Knezi Rurik Rostyislavich ile Galiçya-Volinya Knezi Roman Mstislaviç savaşında Köten ile kardeşi Somogur Rurik'i, Macarlar ise Roman'ı desteklemiştir.³⁰ Savaş sonucunda Köten ve Somogur tarafı başarısız olmuş, esaretten son anda kurtulmuşlardır.³¹ Savaşın önemi hem Köten'in Macarlar ile tanışması hem de konumu hakkında bilgi edinilmesi açısından önemlidir. Köten'in bu dönemde Don ve İdil arasında ikamet etmekte olduğu görülmektedir. Köten hakkında bilgi edinmek adına önem arz eden bir isim ise Yüri'dir. II. Kral Davit damadı Atrak'ın torunu,

²⁵ Mustafa Safran, "Kumanlar Kıpçaklar", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 790

²⁶ Asım Korkmaz, "Peçenek Tarihinin Dönüm Noktası: 1091 Lebunion Savaşı ve Bu Savaşın Türk Tarihi Açısından Önemi", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, ed. Semiha Nurdan, Muhammed Özler, Türk Tarih Kurumu, Cilt: 6, Ankara 2022, s. 12

²⁷ Taşağıl, *İlk Türkler Bozkırdan Dünyaya Yayılanlar*, s. 238

²⁸ Valeri Stoyanov, "Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XIV. Yüzyıllar)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 800

²⁹ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019. s. 92

³⁰ Szabolcs Polgár, "Kötönöy, Kun Fejedelem", *Tanulmányok a Középkori Magyar Történelemlről*, ed. Homonnaj Sarolta, Pity Ferenc, Tóth Ildikó Szegedi Középkorász Műhely, Szeged 1999, s. 93

³¹ Lajos Négyesi, "Muhi Muharebesi (11 Nisan 1241)", Çev. Gökhan Dilbaş, *Tarih Okulu*, Sayı: 14-Yıl: 2013, s. 145

Konçak'ın oğlu Yüri önemli bir Kıpçak başbuğudur.³² Yüri ile Köten'in kaderlerinin kesişmesi çalışma için kritik öneme sahiptir.

Köten Han

Yukarıda Köten ve çevresindeki dünya anlatılırken Köten'in nasıl o dünyaya girdiği de anlatılmaya çalışılmıştır. Şimdi Köten'in menşesine değinilecektir. Macar tarihçi István Vásáry'nin Köten için Rus kaynaklarında "*Kotyán Sutoevic*"³³ demektedir. Bunun üzerine Szabolcs'un Pletneva'dan aktardığı şekilde Sutoyevic ailesi Köten'in baba tarafıdır.³⁴ Burada hataya düşülmemesi gereken konu Sutoyevic kelimesinden ötürü Köten'in Rus menşeli birisi olduğunu sanmaktır. Rus yıllıklarındaki bu tür soy isimler kişinin babasına ithaf edilmektedir. Konçak oğlu Yüri Konçakoviç buna örnektir. Ayrıca Mualla Uydu Yücel "*Sutoyevic*" kelimesini "*Süt + benzetme eki – töj*" yani *süt gibi*" şeklinde açıklamıştır.³⁵ Kumanların soluk benizli olduklarını göz önünde bulundurursak Köten'in soyu hakkında kesin bir şekilde Kuman menşeli yorumu yapılması mümkündür.

Köten tarih sahnesine çıkmasıyla 13. yüzyılın ilk yarısına damga vurmuştur. 1205 yılında 1202'nin intikamını alırcasına Galiçya-Volinya Knezliği üzerinde baskı kurmuştur.³⁶ 1223 yılı ise Köten için kritik bir yıl olmuştur. Galiçya-Volinya Knezliğini kurtaran Mstislav Mstislaviç'e kızını vermiştir. Böylece hem Mstislav Mstislaviç ile hem onun Galiçya-Volinya Knezliği işlerini devrettiği Roman Mstislaviç oğlu Daniil Romanoviç Köten ile bağlarını iyi tutmaya çalışmıştır. Köten bölgenin artık önde gelen başbuğlarından olmuştur.³⁷

Diğer yandan 1223 yılında Köten, Yayık nehri taraflarında kendisini belli etmektedir fakat Yayık havalisinde sadece Kumanlar yoktur. Bu tarihte Büyük Moğol İmparatorluğundan Cebe ve Subutay önderliğindeki bir keşif grubu Celaleddin Harezşah peşinden geldikleri Gürcistan'ın bir kısmını ilhak edip Gürcü ordusunu Tiflis'te tutsak edip ayrılmış, Deşti Kıpçak sahasında bulunmaktaydılar.³⁸ Köten'in hangi sebepten burada bulunduğu bilinmemektedir. Keza normal şartlarda Dinyeper ile Don nehri arasında ikamet ettiği bilinmektedir.³⁹ Köten'in yanında bulunan Kumanlar da dikkat çekicidir. Konçak oğlu Yüri Konçakoviç, Kebek oğlu Daniil Kobyakoviç ve Basdı bulunmaktadır. Köten ve yanındakilerin Gürcistan ilhakından haberi var mıydı yok muydu bilinmez ancak Cebe ve Subutay Alan-Kuman ittifakı karşısında çaresiz kaldığı bilinmektedir. Moğollar Kumanlardan haberdardır çünkü Harzemşahlar ile yaptıkları mücadelelerde bolca Kıpçak ile karşılaşmışlardır.⁴⁰ Cebe ve Subutay'ı Celaleddin

³² Sercan Ahincanov, *Kıpçaklar Türk Halklarının Katalizör Boyu*, Çev. Kürşat Yıldırım, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 131

³³ István Vásáry, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185- 1365*, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 77

³⁴ Szabolcs, s. 98

³⁵ Mualla Uydu Yücel, "İlk Rus Yıllıklarında Geçen Türk Kavimlerine Âid Şahıs İsimleri", *Tarih Dergisi*, Sayı:39-Yıl: 2004, s. 205

³⁶ László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 141

³⁷ Pletneva, s. 182

³⁸ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 95

³⁹ Szabolcs, s. 99

⁴⁰ Peter B. Golden, "Giriş", *İç Asya Tarihi Cengizliler Çağı*, Çev. Altay Tayfun Özcan, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s. 53

peşinden gönderen Cuci ise İrtiş-İdil arasını fethederken Kıpçaklar ile karşılaşmıştır.⁴¹ Kumanlara giden Moğollar akraba oldukları kisvesi ile onları yumuşatmış ve fırsattan istifade ederek Dağıstan taraflarında Alanları talan etmişlerdir. Ardından Kumanları bastıklarında bu baskın bir şok etkisi yaratmıştır. Yuri ve Daniil Don havzasına doğru kaçmaya çalışmıştır. Kesin tarihi belli olmamakla beraber⁴² Kumanlar için önemli bir merkez olan Suğdak 1223 yılında Selçuklular tarafından fethedilmiştir.⁴³ Bu esnada Yuri ve Daniil Moğollar tarafından katledilmişlerdir. Köten ve Basdı ise Dinyeper'in yolunu tutmuşlardır. Hâl böyle olunca Köten damadından yardım alabileceğini düşünmüştür. Mstislav Mstislaviç'e olay aktarıldıktan sonra Mstislav diğer Knezler ile bir toplantı düzenleme kararı almıştır. Köten Moğollar karşısındaki kayıpların verdiği tedirginlikten dolayı toplantıya Basdı'yı göndermiştir. Toplantıdan ortak olarak Moğollara karşı birliklik kararı çıkmasına rağmen Kuman ordusu başında Köten değil Köten'in askeri Yarun'un bulunduğu görülmektedir.⁴⁴

Moğollar, Knezlere iki kez elçilik göndermiş, ikisinde de hedeflerinin kovaladıkları Kumanlar olduğunu belirterek teslim edilmelerini istemişlerdir fakat ilk elçiliğin öldürülmesi savaşın zeminini temellendirmiştir.⁴⁵ Kalka muharebesinde Moğolların uyguladığı sahte ricat birleşik Rus-Kuman ordusunu oldukça yıpratmıştır. Kumanlar yüksek ihtimal bu savaş taktiğini bildiklerinden ötürü savaştan erken ayrılmışlardır. İlerlemeye devam ederek sahte ricata düşen Rus ordusunda ise adaş Kiev Knezi Mstislav ve Çernigov Knezi Mstislav Moğollar tarafından imha edilmiştir. Kalka mağlubiyeti sonucunda Moğollar bir kez daha gelmek üzere geri dönmüşlerdir.⁴⁶ Diğer yandan Dinyeper etrafında kendisine yer edinmiş olan Köten yerini değiştirerek Dinyeper'in batısına geçmiştir. Güç dengeleri açısından diğer Mstislaviçler ile anlaşamayan Mstislav Mstislaviç güç kazanmıştır. Ayrıca Köten'e saygı çerçevesinde birleşmiş olan Mstislav Mstislaviç ile Daniil Romanoviç Kalka sonrasında tavırlarını değiştirmelerine sebep olmuş, bu durum Köten'in güç dengelerinin dışında kalmasına sebep olmuştur. Yakın bir tarihte 1227 yılında Kuman başbuğlarından Borç Han Kara Kumanya olarak bilinen Moldova'da vaftiz olarak piskoposluk kurması⁴⁷ Köten'in bu tek başına kaldığı dönemde gözünü Avrupa tarafına çevirmiş olabilir. Yine çok uzak olmayan bir dönemde IV. Bêla'nın aldığı "*Rex Cumanorum*" (Kumanların Kralı)⁴⁸ unvanı da Köten için ilham vermiş olma ihtimali bulunmaktadır.

Cuci oğlu Batu'ya fethettiği her toprağın sahibi olacağı söylenmesinden itibaren planlanmaya başlamış olan Deşti Kıpçak seferi Kalka sonrası yurda dönmekte olan Moğol grubunun İdil Bulgarları tarafından saldırıya uğraması ile kesinlik kazanmıştır.

⁴¹ Mustafa Kafalı, "Cuci Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, s. 78

⁴² Yüksek ihtimalle Moğolların gelişinden önce tarihlenebilir. Keza asıl Deşti Kıpçak seferine kadar Kuman-Rus güçlerinin bölgeye olan ilgisi Selçuklular tarafından savuşturulmuştur. Moğolların bölgedeki ticareti engelleyebileceği fikri ve Karadeniz ticaretinde söz sahibi olma düşüncesi Selçukluları bu sefere cezbetmiş olmalıdır.

⁴³ Peacock, Andrew Charles Spencer, "*Kırım'a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad'in Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası*", Çev. Murat Keçiş-Ali Mıynat, Cilt: 29-Sayı: 47-Yıl: 2010, s. 244

⁴⁴ Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022, s. 81

⁴⁵ Mualla Uydu Yücel, *9. Yüzyıl'dan 13. Yüzyıl'a İlk Rus Yıllıklarında Türkler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2020, s. 597

⁴⁶ Özcan, s. 92

⁴⁷ Vászary, s. 75

⁴⁸ Rásonyi, s. 142

Sefere çıkan Batu mahiyetindeki Moğol ordusu önünde durabilecek herhangi bir güç bulunmamaktadır. Bu yüzden hızlı bir şekilde 1237 yılında İdil Bulgarlarına ulaşılmıştır. Dönemine nazaran sosyoekonomik anlamda muntazam bir yerleşkeye sahip olan İdil Bulgarları ilhak edilmiştir.⁴⁹ İdil sahasında Ölberli boyunun başbuğlarından olan Baçman Moğol ordusunun başbuğlarından Mengü karşısında oldukça direnç göstermiştir ancak katledilmiştir.⁵⁰ Daha sonra seferine devam eden Batu, Rus Knezliklerine ulaşmıştır. Burada da herhangi bir zorluk yaşamamışlardır. Sadece 1238 Kolomya Muharebesinde Ruslar ciddi bir direniş göstermişlerdir.⁵¹

Güneye doğru ilerleyen Moğolları yakından izleyen Köten birçok bölgede çatışmalara dâhil olmuştur. Lakin Kalka'da da görüldüğü üzere döneminin en kuvvetli ordusu olması muhtemel Moğollar karşısında Kuman-Rus birlikteliği işe yaramamaktadır. 1238'de güneye doğru istikamet almasıyla beraber Köten Kalka sonrası göç ettiği Galiçya taraflarına gelerek doğudaki Moğol fırtınasından korunmak amacıyla tebaası ile birlikte batıya göçmekte karar kılmıştır ki akabinde IV. Bèla'ya mektup yazarak kendilerini kabul etmelerini istemiştir.⁵² XIII. Yüzyıla Doğru Macaristan bölümünde bahsedildiği üzere o esnada IV. Bèla aristokrat kesime karşı merkezi otoriteyi güçlendirmek adına güçlü bir ordu tahsis etmek istediğinden bu teklif ona cazip gelmiştir. Üzerine Hıristiyanlığı kabul edecekleri temennisi isteği kabul etmesindeki bir başka etmen olmuştur. Böylece Köten ve tebaası yola çıkmıştır. Eflak üzerinde Radna'ya oradan Macaristan topraklarına ulaşmışlardır.⁵³

IV. Bèla Kumanların gelmesinden çok memnun kalmış, onları büyük bir tören ile karşılayarak gelişlerini kutlamıştır. Çünkü aristokrat kesimin rahatsızlığının yarattığı gerginlik ülke çapında sorunlara sebep olmaktadır. Köten'in yerleştirileceği yer olan Peşt'in seçilme sebebi IV. Bèla'nın kraliyet topraklarına olan yakınlığının yanı sıra daha önce Peçenek kütlelerinin de yerleştirildiği bölge olmasıdır.⁵⁴ Bu durum bile IV. Bèla'nın merkezi otorite için çalışmaları hakkında fikir sahibi olunması açısından yeterli bir örnek olmaktadır. Böylece Köten'in Kumanlarının kısa sürecek olan Macaristan hayatı başlamıştır. Kısa sürmüştür çünkü Kumanlar devletleşmenin getirdiği yerleşik düzenden ziyade bozkır hayatının temel dinamiklerine göre bir hayat sürmekteydiler. Macarlar ise yurtlarına yerleştikleri dönemden beri yerleşik hayata geçmişler ve yerleşik hayatın gereksinimi unsurlar etrafında kendilerine sosyal bir yaşam kurmuşlardır. Kumanların sosyal hayat gereksinimlerinde ise öncelik hayvanları için otlak bulmak olmuştur. Bu yüzden birçok kez yerli halk ile karşı karşıya gelmişlerdir. Karşı karşıya geldiklerinde ise Kumanların ordu-halk oldukları göz önünde bulundurulunca Macar köylülerinin pek şansları olmamış, çareyi yönetime ve yönetimde söz sahibi olduklarını düşündükleri aristokratlara bildirmişlerdir. Keza aristokrat kesim Kumanların gelmesinden memnun değildir. Sonuçta Kumanlar orduyu, ordu IV. Bèla'yı, IV. Bèla ise merkezi otoriteyi

⁴⁹ Ahmet Taşağıl, "İdil Bulgar Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, s. 472

⁵⁰ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 96

⁵¹ Altay Tayfun Özcan, "*Chronica Maiora'da Moğollara Dair Kayıtlar*", Tarih Okulu, Sayı: 14- Yıl: 2013, s. 39

⁵² Altay Tayfun Özcan, *Moğollar Avrupa'da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı (1241-1242)*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 142

⁵³ Baran Başak, *Kumanların Macaristan'a Göçleri ve Yerleşmeleri (s. 1-140)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2022, s. 51

⁵⁴ Pletneva, s. 79; Rásonyi, s. 113

güçlendirecek, durum aristokratların aleyhine olacaktır. Böylece bir Kuman düşmanlığı Peşt içerisinde kendisine yer edinmeye başlamıştır.

1240 yılına gelindiğinde Kırım, İdil Bulgarları sahası tamamen Batu Han emrine girmiş, Altınordu devletinin temelleri atılmıştır. Batu artık sadece Kumanların peşinde değildi. Rus Knezliklerin ilhaki ile gücünü iyiden iyiye Avrupa üzerinde hissettirmeye başlayınca içlere sokulmayı planlamıştır. 1240 yılının son aylarında orta İdil'den gelen Mengü ile Batu'nun orduları Kiev'i almıştır. Bu gelişmeyle birlikte Avrupa hedefi için kapı açılarak sıradaki hedef Lehistan olmuştur.⁵⁵

Kiev Knezliğinin düşmesi Avrupa içerisinde de endişe yaratmıştır. Bu durum Avrupa'nın Cermenler tarafından ilhakına kısmen benzemektedir. Avrupa o dönem sonrasında feodal sisteme geçmiştir. Macaristan halkının, Lehistan halkı ilhak edilirken etkilenmeyeceklerini düşünmeleri imkânsızdır. Halk bunun için bir korunma psikolojisine, bireysel olamayacağı için devlet bazında bir korunma ihtiyacı hissetmektedir. IV. Bèla'nın elindeki en önemli güç Kumanlardır. Zira kendi kuvvetleri Moğollar karşısında oldukça hantal kalacaktır. Aristokratlar da IV. Bèla'nın bu kozunun farkındadır. Diğer yandan Avrupa mutlak gücü II. Frederick önderliğindeki Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu bu duruma kısmen kayıtsız kalmaktadır.⁵⁶ Ve hatta I. Otto'nun Lechfeld zaferi ile krallığını tescillediği düşünülecek olursa II. Frederick'in de böyle bir düşüncesinin olması muhtemeldir. Bunun için en önemli kanıtlardan ilki bahsedildiği gibi Moğol işgali karşısında kalınan kayıtsızlıktır.

Moğol kuvvetlerinin dağılarak Macaristan'ı kısıpaca alırcasına ilerlemesi devam etmektedir. Macaristan muhtemelen bu dönemde Moğollar tarafından Avrupa'ya açılan bir giriş kapısı olarak görülmekteydi. Karpatlara gelen Batu önderliğindeki Moğol kuvvetlerinin diğer bir kolu Lehistan'ın iyiden iyiye içerisine sokulmuştur. Lehistan'ın işgali sırasında öncü bir Moğol birliğini imha eden II. Frederick'in askeri birliği bu Moğol birliğindeki Kumanlardan esirler almışlardır.⁵⁷ Peşt nüfusundaki Alman çokluğu göz önünde bulundurulduğunda⁵⁸ halkın Moğol ordusundaki Kumanlar hakkında nasıl fikir sahibi olduğu konusu açıklık kazanmaktadır. Bu da II. Frederick'in düşünce dünyası hakkında fikir elde edilebilmesi için ikinci kanıttır.

Halk, Kumanları casusluk ile suçlamaya başlamıştır. Bir yandan aristokrat kesimin huzursuzluğu diğer yandan III. Frederick'in teşvikleri durumu alevlendirmiştir. Üstüne üstlük Batu'nun mektup yollayarak Köten'in varlığından haberdar olduğunu söyleyerek Kumanların teslim edilmedikleri takdirde felaketin kapıda olduğunu söylemesi üzerine ayaklanan halk Köten'i casus bellemiştir. Köten'in bulunduğu yeri basmaya gitmişlerdir. Selmeczi László, Kötöny Népe Magyarországon adlı eserinde bu dönemi şu şekilde aktarmaktadır; *“Macarlar ve Almanlar aniden silahlanıp Köten'in kaldığı saraya girmeye çalıştılar. Köten ve adamları ok ve yaylarını kaparak onların ilerleyişini engellemek istediler. Fakat halk bir boşlukta onları yakaladı ve hemen başlarını keserek sarayın penceresinden kalabalığın içerisine attılar.”*⁵⁹

⁵⁵ Ahmet Gökbel, “Kıpçaklar ve Kumanlar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 738

⁵⁶ Burak Çelik, “Moğolların Rus Knezlikleri ile Doğu ve Orta Avrupa Topraklarını İstilasası (1236-1242)”, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Sayı: 16-Yıl: 2022, s. 132

⁵⁷ Bryan Cartledge, *Will to Survive: A History of Hungary*, Oxford University Press, Oxford 2011, s. 29

⁵⁸ István Vásáry, “Cuçi Evladının Memleketi: Batı Bozkırları ve Doğu Avrupa”, *İç Asya Tarihi Cengizliler Çağı*, Çev. Altay Tayfun Özcan, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s. 140

⁵⁹ Selmeczi László, *Kötöny Népe Magyarországon*, Karcag Belediyesi, Karcag 2011, s. 92

Köten'in katli IV. Bèla'yı derinden üzmüştür ve yapılanın yanlışlığı kısa sürede ortaya çıkmıştır. Kumanlar başbuğlarının katledilmesi üzerine isyan ederek Franka ve St. Martin merkezlerini yağmalamışlardır.⁶⁰ Ardından Tuna üzerinden Sirem'e oradan Bulgaristan'a geçerek ülkeyi terk etmişlerdir.⁶¹ Bu durum Macaristan adına bir felakettir. Üstelik felaketler sadece Kumanların yağması ve ülkeyi terk edişleri ile sınırlı kalmamış, bu olayın üzerinden henüz bir ay geçmeden Moğollar batıdaki en uç sınırlara ulaşarak Liegnitz savaşında Silezya prensi II. Henry'i öldürerek başını kazığa geçirmişlerdir. Bundan iki gün sonra ise Macaristan üzerine yönelmişlerdir ki diğer bir ordu zaten Karpat dağlarında bulunmaktadır. Bir ordu Verecke'de üç ordu ise Erdel'den gelmekteydi. 10 Nisan günü Mohi nehri kenarında bulunan IV. Bèla ve ordusu her ne kadar direnseler de Subutay'ın savaş bilgisi üstün gelmişti.⁶² Kumanların da bulunmaması mağlubiyetin habercisiydi. Macaristan böylece düşmüş oldu. Macar halkı göz göre göre aristokrat kesimin kurbanı olmuştur.

IV. Bèla Mohi savaşından sağ kurtulmayı başararak II. Frederick'e sığınmış ancak II. Frederick'in kendisinden toprak istemesi üzerine bölgede kalmamıştır. Büyük Kağan Ögedey Han'ın ölümü üzerine Moğollar çekilerek Avrupa'nın daha derinlerine inmemişlerdir. IV. Bèla ülkesine döndüğünde aristokratlara toprak tahsis ederek ülkenin tekrardan canlanmasını istemiş, Alman zanaatkârları ülkeye davet etmiştir.⁶³

Köten Han öldürülünce Kumanların çevrelerini yağma ederek göçtüklerine yukarıda değinilmiştir. Bulgaristan'a göçen Köten Han'ın mahiyetindeki Durut/Terterobalıların bir kısmı burada II. Bulgar devletinin kuruluşunda etkin rol oynamışlardır. Bulgar devletine hanedan olan Terter ve Vidinli Şişmanlar Terterobalıları tarafından kurulmuştur.⁶⁴ Bir kısım ise Bizans'a giderek Bizans tarafından belirli bölgelere yerleştirilmiştir.⁶⁵

Köten Han'ın sarayının basılarak katledilmesi olayında küçük yaşta bir kızı da bulunmaktadır ancak o katliamdan sağ kurtulmuştur. Daha sonra büyütüleceği aile tarafından vaftiz edilmiştir. Vaftiz edilmesinin ardından Elizabeth ismini almıştır. Elizabeth Macar ailesine gelin gitmiştir. IV. Bèla'nın oğlu V. István ile evlenmiştir. V. István ve Elizabeth'in doğan çocukları ise ileride hükümdar olacak olan IV. László'dur. Aynı zamanda Kun László olarak da bilinmektedir.⁶⁶ IV. László hayatını bir Kuman gibi yaşamıştır. Kumanların Macar topraklarında iskân edilebilmesi için uğraşmış, Têtény kurultayını toplayarak Kumanları Hıristiyanlaştırmayı ve yerleşik hayatta yaşamalarına uyum sağlamalarını sağlamaya çalışmıştır. Lakin her ne kadar Kumanların menfaatine uğraşsa da Kumanlar ile ters düşmesi sonucunda öldürülmüştür.⁶⁷

⁶⁰ Mehmet Berk Yaltrık, *Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferleri (s. 1-158)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2014, s. 76

⁶¹ Vásáry, s. 77

⁶² Lajos Négyesi, "Muhi Muharebesi (11 Nisan 1241)", (Çev. Gökhan Dilbaş), Tarih Okulu, Sayı: 14-Yıl: 2013, s. 264, Vásáry, *İç Asya Tarihi*, s. 139

⁶³ Eckhart, *Macaristan Tarihi*, s. 68

⁶⁴ Golden, s. 306

⁶⁵ Mualla Uydu Yücel, "Kumanlar (Kıpçaklar)", s. 529

⁶⁶ Eckhart, *Macaristan Tarihi*, s. 71

⁶⁷ Arboc, Törteli ve Kemence adlı Kumanlarca öldürülmüştür.

Sonuç

Türk devletlerinin temelini oluşturan Türk boyları aynı zamanda çevrelerindeki diğer halklar ile de yoğun etkileşimler içerisinde bulunmaktadır. Bu etkileşim kapsamında diğer halklara yönetici veya askeri pozisyonlarda dâhil oldukları bilinmektedir. Çin halkına yöneticilik yapan Tabgaçlar, Abbasi Devleti için askerlik görevinde bulunan Oğuzlar buna örnektir. En fazla millete temas eden Türk boyu ise Kıpçaklardır. Konargöçer hayat tarzlarından ve uzun mesafeli göçlerinden ötürü geniş bir coğrafyaya yayılan Kıpçaklar Mısır'dan Rusya'ya, Kafkaslardan Balkanlar'a birçok devlet ve halk ile etkileşimde buldukları bilinmektedir. Kiev Knezliği tarafından görülmelerinden itibaren kendi adları ile anılan Deşt-i Kıpçak'ta yoğun olarak bulunan Kıpçaklara ait bilgilere Rus yıllıklarından ulaşılabilmektedir. Kıpçakların yaşayışı ve başbuğları hakkında da bilgiler elde edilebilmektedir. Böylece Köten Han'ın ismi ile karşılaşılmaktadır. Kısıtlı bilgiler sebebiyle menşei hakkında sadece çıkarımlarda bulunulabilen Köten Han'ın Kafkaslarda, Galiçya'da, Macaristan'da faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Kimi zaman akınlar aracılığı ile olan bu faaliyetler kimi zaman evlilik gibi toplumsal müesseseler aracılığı ile kendilerini göstermektedir. Keza akınlar ve evlilikler Kıpçakların Kiev Knezliği özelinde Rus Knezlikleri ile olan ilişkilerinde ön planda bulunan faaliyetlerdir. Köten Han'ın Moğollar ile karşılaşmasının ardından hayatının büyük ölçüde değiştiğine şahit olunmaktadır. Biraz daha arka plana çekilerek komutanlarını ön plana koymaktadır. Evlilik müessesesi ile kurduğu Galiçya ittifakını da kullanmasıyla toplanan Knezlikler toplantısına Bastı'yı göndermesi, Moğollara karşı tertip edilmesini sağladığı Kuman-Rus ordusunda Kumanların başına Yarun'u vermesi örnek olarak verilebilir. Köten Han aslında siyasi anlamda oldukça ehemmiyetli bir politika izlemektedir. Moğolların Kalka Muharebesi'ni kazanmasıyla Knezler içerisinde öldürülenler olduğu bilinmektedir. Köten Han'ın bu seferde hayatını kaybetmesi Kumanlar için bir felakete sebep olabileceği gibi dağılabilecekleri tahmin edilebilmektedir. Kalka sonrası Köten Han akıllıca olan politikasını sürdürerek buldukları konumu değiştirdiği, Avrupa içlerine yaklaştığı bilinmektedir. Bu politikasının akıllıca olduğu Moğol ordularının tekrardan Doğu Avrupa'da görülmesiyle kesinlik kazanmaktadır. Çünkü Köten Han, son ana kadar savaşmasına rağmen herhangi bir mağlubiyeti göz önünde bulundurup Macar Kralı IV. Bèla'ya bir mektup yazarak tebaasını Moğol tehdidinden kurtarmayı amaçlamıştır. Macaristan Kumanlar için büyük bir şans olmaktadır Köten Han için şanssızlık sebebi olmaktadır. Avrupa kendi içerisindeki hesaplaşmaları arasında kalarak casus ilan edilmesi sonucunda halk tarafından katledilmiştir. Kendisinden sonraki soy üyelerinin ise Bulgaristan ve Macaristan'da yönetici ve askeri sıfatlar ile hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Kaynakça

- Acar, Serkan, "Ukrayna'nın Tarihi Kökenleri: Kiev Knezliği'nden Kırım Hanlığı'na", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8-Sayı: 1-Yıl: 2023, s. 14-30
- Ahincanov, Sercan, *Kıpçaklar Türk Halklarının Katalizör Boyu*, Çev. Kürşat Yıldırım, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.
- Ahmet Gökbel, "Kıpçaklar ve Kumanlar", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 729-756

- Ahmet Taşağıl, “İdil Bulgar Hanlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, s. 472-474
- Başak, Baran, Kumanların Macaristan’a Göçleri ve Yerleşmeleri (s. 1-140), Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2022.
- Cartledge, Bryan, *Will to Survive: A History of Hungary*, Oxford University Press, Oxford 2011.
- Cosmo, Nicola; Frank, Allen ve Golden, Peter, İç Asya Tarihi Cengizliler Çev. Altay Tayfun Özcan, İstanbul 2022.
- Çelik, Burak, “Moğolların Rus Knezlikleri ile Doğu ve Orta Avrupa Topraklarını İstilasası (1236-1242)”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16-Yıl: 2022, s. 125-144
- Eckhart, Ferenc, *Macaristan Tarihi*, Çev. İbrahim Kafesoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1949.
- Faruk Sümer, “Oğuzlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, s. 325-330
- Golden, Peter Benjamin, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.
- Gül, Muammer, *Orta Çağ Avrupa Tarihi, Bilge Kültür Sanat*, İstanbul 2021.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.
- Karatay, Osman ve Acar, Serkan, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.
- Kolektif, *Türklerin Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.
- Korkmaz, Asım, "Peçenek Tarihinin Dönüm Noktası: 1091 Lebounion Savaşı ve Bu Savaşın Türk Tarihi Açısından Önemi", XVIII. Türk Tarih Kongresi, ed. Semiha Nurdan, Muhammed Özler (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022)
- Kumekov, Bolat, “XII.-XIII. Asrın Başında Batı Deşt-i Kıpçak’taki Kıpçak Boy Birliklerinin Etnonimleri Hakkında”, (Çev. Mehmet Kıldıroğlu, Çingiz Samudinov), *KTMÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1-Yıl: 2001, s. 380-394
- Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- László, Selmeczi, *Kötöny Népe Magyarországon*, Karcag Belediyesi, Karcag 2011.
- Mahmud, Kâşgarlı, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005.
- Musaev, Kenesbay, “Kıpçaklar ve Ana Kıpçakça”, (Çev. Elmira Baimukhambetova), *Gazi Türkiyat Dergisi*, Sayı:26-Yıl: 2020, s. 209-227
- Mustafa Kafalı, “Cuci Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, s. 78-79
- Mustafa Safran, “Kuman Kıpçaklar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 785-792

- Négyesi, Lajos, “Muhi Muharebesi (11 Nisan 1241)”, (Çev. Gökhan Dilbaş), Tarih Okulu, Sayı: 14-Yıl: 2013, s. 245-265
- Özcan, Altay Tayfun, “Chronica Maiora’da Moğollara Dair Kayıtlar”, Tarih Okulu, Sayı: 14-Yıl: 2013, s. 23-77
- Özcan, Altay Tayfun, Moğollar Avrupa’da Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı (1241–1242), Kronik Kitap, İstanbul 2020.
- Özcan, Altay Tayfun, Moğol-Rus İlişkileri, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022.
- Özel, Haşim, Kıpçak Uruk ve Boyları, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.
- Peacock, Andrew Charles Spencer, “Kırım’a Karşı Selçuklu Seferi ve Alaaddin Keykubad’ın Hâkimiyetinin İlk Yıllarındaki Genişleme Politikası”, (Çev. Murat Keçiş-Ali Mıynat), Cilt: 29-Sayı: 47-Yıl: 2010, s.243-265
- Pletneva, Svetlana, Половцы, Ломоносовъ, Moskova 2010.
- Polgár, Szabolcs, “Kötönöy, Kun Fejedelem”, Tanulmányok a Középkori Magyar Történelemlről, ed. Homonnaj Sarolta, Pity Ferenc, Tôth Ildikô (Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1999)
- Rásonyi, László, Tarihte Türklük, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.
- Roux, Jean-Paul, Türklerin Tarihi Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl, Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020.
- Şeşen, Ramazan, İbn Fadlan Seyahatnamesi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022.
- Taşagıl, Ahmet, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III – M.S. X. Asır), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- Taşagıl, Ahmet, İlk Türkler Bozkırdan Dünyaya Yayılanlar, Kronik Kitap, İstanbul 2021.
- Togan, Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2023.
- Valeri Stoyanov, “Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI-XIV. Yüzyıllar)”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 798-809
- Vásáry, István, Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar’da Doğulu Askerler 1185-1365, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.
- Yaltrık, Mehmet Berk, Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferleri (s. 1-158), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2014.
- Yücel, Mualla Uydu, “İlk Rus Yıllıklarında Geçen Türk Kavimlerine Âid Şahıs İsimleri”, Tarih Dergisi, Sayı:39-Yıl: 2004, s. 181-212
- Yücel, Mualla Uydu, 9. Yüzyıl’dan 13. Yüzyıl’a İlk Rus Yıllıklarında Türkler, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2020.